

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Interview: Genocide: van alle tijden? Interview met Norman Naimark

Auteurs: Boris van Haastrecht en Anna Teijeiro Fokkema

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 39.4, pp. 308-316.

© 2017 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

GENOCIDE: VAN ALLE TIJDEN?

Interview met Norman Naimark

Boris van Haastrecht en Anna Teijeiro Fokkema

Afgelopen september gaf professor Norman Naimark de jaarlijkse NIOD-lezing in de Aula van de Universiteit van Amsterdam. Naimark sprak over zijn recente onderzoek, waarvan zijn boek *Genocide: A world history*, dat in 2017 verscheen, het resultaat is. Zijn boodschap dat genocide een universeel verschijnsel van alle tijden is en het potentieel tot genocide inherent is aan elke menselijke samenleving, gaf veel stof tot nadenken.

In de jaren zestig studeerde Naimark aan Stanford. Hij specialiseerde zich vervolgens in negentiende-eeuwse radicaal politieke bewegingen in Oost-Europa en tsaristisch Rusland. Vervolgens verschoof zijn onderzoeksterrein naar recentere politieke geschiedenis van dit gebied. Sinds de jaren negentig houdt hij zich voornamelijk bezig met genocide. Tegenwoordig is Naimark werkzaam als professor aan Stanford University en Senior Fellow aan het Hoover Institute. Vanwege zijn beperkte tijd in Amsterdam sprak professor Naimark via Skype met Skript vanuit zijn tijdelijke woonkamer in Florence.

Verscheidende onderzoekers gebruiken het begrip 'genocide' op verschillende manieren. U kiest voor een tamelijk ruime benadering van genocide. Waarom?

'Eerlijk gezegd denk ik dat mijn definitie van genocide goed aansluit op de definitie zoals geformuleerd in de Genocideconventie van de Verenigde Naties uit 1948. Ik sta in de traditie van de pionier van de studie naar genocides, Raphael Lemkin. Mijn benadering van genocide komt overeen met de hedendaagse benadering van veel onderzoekers en internationale organisaties. Strafhoven daarentegen werken over het algemeen met een definitie gebaseerd op het idee dat alleen raciale, nationale, etnische en religieuze groepen doelwit van genocide kunnen zijn. Dat is denk ik kleingeestig, en doet de geschiedenis van genocide geweld aan. Wat ik vergeleken met de juridische definitie vooral wil benadrukken is dat ook sociale en politieke groepen slachtoffer van genocide kunnen worden.'

Afgezien van de kwestie welke maatschappelijke groepen slachtoffer van genocide kunnen worden, bestaat er ook discussie over de periodisering. Sommige historici zien genocide als een fenomeen uit de twintigste eeuw. Hoe kijkt u hier tegenaan?

'In mijn boek *Fires of hatred* schreef ik dat de moderniteit een cruciaal as-

pect is van genocide. Ik zag de twintigste eeuw als de centrale basis voor genocide en had daar verschillende argumenten voor. Maar hoe meer ik mij in genocide verdiepte en hoe verder ik terug ging in het verleden, hoe sterker ik mij realiseerde dat dit idee gebaseerd was op de hoogmoed van twintigste-eeuwse historici, op ons idee dat onze eigen tijd afwijkend is. Ik bestudeerde verschillende periodes voor mijn nieuwste boek, zoals Romeinen en Grieken in de Oudheid, Bijbelse tijden zelfs. Op basis daarvan denk ik nu dat genocidale processen uit alle tijden vergelijkbaar zijn.'

U benadrukt een bepaalde continuïteit tussen verschillende genocides. Wat ziet u als de belangrijkste terugkerende elementen van genocide?

'Veel verschillende thema's keren steeds weer terug in de geschiedenis van genocide. Natuurlijk ligt aan de basis de wil om een specifieke 'vijand' in zijn geheel te doden. Het doel is de identiteit van deze groep te vernietigen, als het ware haar ruggengraat te breken. Een ander terugkerend thema is *othering*: de verschillen tussen groepen overdrijven, de kenmerken van een vijandelijke groep verdraaien, het beeld van deze groep vertekenen en haar op verschillende manieren dehumaniseren. Dat is bijna altijd onderdeel van genocide, al vanaf de Oudheid. Daarnaast is oorlog nauw verbonden met genocide. Deze twee zaken komen vaak samen en genocide zonder oorlog is moeilijk voorstelbaar. Kijk naar de Mongolen, de kruisvaarders of de Spanjaarden in Amerika. Zij waren allemaal betrokken bij oorlogshandelingen en tegelijkertijd met de vernietiging van volken. Wil je genocide voorkomen, dan is het voorkomen van oorlogen een goed beginpunt. Je zou de stelling kunnen verdedigen dat zonder oorlog de Armeense genocide en de Holocaust niet plaatsgevonden zouden hebben.

Je kunt overeenkomsten tussen verschillende genocides zien op veel gebieden, bijvoorbeeld op het genderspect van genocide. Mannen en vrouwen zijn altijd op verschillende manieren gebruikt en misbruikt in genocides. In de Oudheid werden vrouwen vaak gespaard, in tegenstelling tot mannen en jongens, die potentiële strijders waren. Een goed voorbeeld is de vernietiging van de Carthagers door de Romeinen. Niet alle Carthaagse vrouwen werden gedood, omdat zij 'waarde' hadden: vrouwen konden verhandeld worden als gebruiksgoederen en in huishoudens dienen als slavinnen of echtgenotes en zo onderdeel worden van de Romeinse maatschappij. Dit verandert als je naar recentere tijden kijkt. Om een heel volk te vernietigen, moeten vrouwen ook vernietigd worden, want zij kunnen de volgende generatie voortbrengen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de Armeense of Rwandese genocide. In de loop van de geschiedenis zie je dan ook steeds weer verschrikkelijk geweld tegen vrouwen: moord, seksuele marteling, verkrachting en vernietiging.'

*De plaats van vrouwen in genocide verandert dus als zij minder als gebruiks-
goederen beschouwd kunnen worden. Kan er gesproken worden over een
verandering in politieke motivatie voor genocide?*

'In *Genocide: A world history* beschouw ik de Spaanse veroveringen in
Amerika als een transitiepunt, omdat vanaf dat moment de opkomst van
raciaal denken als onderdeel van genocide te zien is. Eerder, zoals in dat
voorbeeld van de Romeinen en Carthagers, bestond er nog geen duide-
lijk raciaal gefundeerd idee van 'wij' tegen 'zij'. Bij de Spanjaarden uitte

Norman Naimark tijdens de jaarlezing van het NIOD
(bron: NIOD)

othering zich in een diep veran-
kerde scheiding tussen groepen,
deels gebaseerd op raciaal den-
ken. Tegelijkertijd bleef het wél
altijd mogelijk deze scheiding te
doorbreken. Tijdens de Armeen-
se genocide werden sommige
vrouwen opgenomen in Turkse of
Koerdische huishoudens, gedwon-
gen tot bekering en groeiden hun
kinderen vervolgens op als Turken
of Koerden. Ook in de moderne
genocides zijn raciale denkbeel-

den niet allesbepalend. In het geval van de nazi's blijkt uit veel verhalen en
recent onderzoek dat Joodse vrouwen seksueel misbruikt werden door
Duitse mannen. De Duitsers werden hier niet voor bestraft, hoewel de of-
ficiële ideologie zulke contacten verbood. We moeten daarom voorkomen
een te rigide scheidslijn te trekken tussen de moderne tijd en eerdere peri-
odes op basis van ideologische motivatie.

Tijdens een genocide zijn daders nooit in staat iedereen te doden. Er
zijn altijd uitzonderlijke situaties waarin mensen weten te overleven. Een
goed voorbeeld hiervan is dat sommige Joden werkzaam waren in de Duit-
se Wehrmacht tot 1944; heel laat in de oorlog dus. Het leger had hen nodig.
In de Armeense genocide lieten Turken Armeniërs in leven die zij konden
gebruiken als ambachtslieden of op een andere wijze in de oorlogsvoering.
De Mongolen deden hetzelfde: hun vernietiging van vijanden was gediffe-
rentieerd. Zelfs gedurende hun oorlogshandelingen die genocidale vorm
aannamen, spaarden zij de mensen die hen tot nut konden zijn, om die
mensen terug te sturen naar hun hoofdsteden. Het idee achter genocide
is dat het 'totaal' is, maar in werkelijkheid is het dat nooit, want er zijn im-
mers altijd overlevenden. Sommige mensen weten op tijd te ontsnappen,
anderen overleven binnen de maatschappij waar genocide plaatsvindt.'

Raciale hiërarchieën lijken soms tamelijk fluïde te zijn. Denkt u dat dit te maken heeft met de afstand tussen een meer abstract concept van genocide enerzijds en de praktijk van genocide zoals uitgevoerd door individuen anderzijds?

‘Ja en nee. Er is een theoretische en praktische raciale hiërarchie van groepen mensen te maken, maar zelfs de theoretische hiërarchie is nooit zuiver. Soms waren de mensen binnen de instituties die verantwoordelijk waren voor het creëren van een raciale hiërarchie op de hoogte van uitzonderingen, maar keken zij weg. Denk aan de Polen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Er zijn documenten waaruit blijkt dat nazileiders, Himmler bijvoorbeeld, een Pools dorp bezochten, een groep schoolkinderen lieten verzamelen, om vervolgens een blond meisje of jongetje met blauwe ogen aan te wijzen. Die paar kinderen werden dan naar Duitsland gestuurd om ‘gegermaniseerd’ te worden. Er waren allerlei schendingen van en tegenstellingen binnen een gegeven raciale hiërarchie. Daarnaast is er altijd een breed spectrum aan menselijke acties mogelijk binnen chaotische oorlogsomstandigheden.

Op dit moment ben ik in Italië en doe ik onderzoek naar de verhouding tussen de Holocaust en Italië. Het is erg interessant om je af te vragen waarom de Italianen geen Joden vervolgden en vermoordden, op de wijze waarop zoveel andere volken dat wel hebben gedaan. Ik heb het hier niet over de Duitsers, maar over andere bevolkingen die onder druk werden gezet om Joden te deporteren, wat ze vervolgens ook echt deden. Maar waarom deden de Italianen het in de meeste gevallen niet? Heeft dit te maken met specifieke Italiaanse kenmerken? Het is erg lastig om hier precies achter te komen.’

U heeft eerder gezegd dat genocide inherent onderdeel is van het karakter van menselijke samenlevingen. Als dat het geval is, kunnen we in de toekomst altijd nieuwe genocides verwachten. Sommige mensen vinden dat misschien wat pessimistisch. Hoe denkt u hierover?

‘Ik denk niet dat mijn standpunt pessimistisch is, het is een conclusie op basis van de geschiedenis en daarom eerder realistisch. Als historicus probeer je de feiten zo goed mogelijk te bestuderen en dan te besluiten wat zij betekenen. Ik ben 73 jaar oud en ik zal gedurende de volgende tien jaar niet veel nieuws meer leren; ik word niet slimmer. Ik heb mijn leven besteed aan deze zaken, en mijn beste interpretatie van de feiten is dat genocide onderdeel is van menselijke maatschappijen, net zoals moord, verkrachting en andere typen van geweld dat zijn. Je kunt het niet elimineren; het enige wat je kunt doen, is proberen een maatschappij te creëren waar de rechtsstaat gewaarborgd is. De wet vormt de bescherming tegen het geweld van anderen die bereid zijn aan te vallen. In de Verenigde Sta-

ten en in Nederland vinden moorden plaats, maar algemeen beschouwd kunnen wij er in die landen op rekenen dat onze levens relatief vreedzaam verlopen, zonder slachtoffer te worden van verschrikkelijke gewelddadige misdaden. De *civil society* is in zulke landen bestand tegen misdaden zoals moord of verkrachting.

Op internationaal niveau is dat veel moeilijker te waarborgen. Hoe kun je internationaal genocide voorkomen? Dat kan alleen door een robuuster internationaal raamwerk voor de omgang met zulke misdaden te bouwen. Tot het moment dat alle samenlevingen zich houden aan de grenzen van een rechtsstaat, is er geen enkele garantie dat genocidale massamoord niet meer plaats zal vinden. Kijk naar de verschrikkelijke gebeurtenissen die zich nu in Myanmar voltrekken, terwijl niemand in staat lijkt deze gebeurtenissen te stoppen. Tot het moment dat de internationale gemeenschap zichzelf zodanig kan organiseren dat zij dergelijke misdaden kan voorkomen, is er geen enkele kans alle afschuwelijke misdaden in individuele landen tegen te houden.'

Als potentiële genocide besloten ligt in de aard van iedere maatschappij, dan zijn grote inspanningen nodig om genocide te voorkomen. Welke politieke actoren en instituties acht u hiertoe het meest geschikt op internationaal niveau?

'Mijn onderzoek richtte zich vooral op de vraag waarom genocide in het verleden plaatsvond en wat de consequenties waren, en niet op de vraag naar genocidepreventie, een onderzoeksveld waar ook veel experts van bestaan. Mijn algemene visie is dat er allerlei soorten organisaties nodig zijn om effectief om te gaan met internationale misdaden. De Afrikaanse Unie heeft bijvoorbeeld goed werk verricht in een aantal incidenten die potentieel in genocide hadden kunnen ontaarden. De EU was in het verleden effectief op de Balkan, in het bijzonder in Macedonië, waar een groot risico was op etnische zuiveringen door Servië. De NAVO en de VN kunnen ook helpen genocide te voorkomen. Kortom, je moet alle instituties die voorhanden zijn inzetten om het probleem van genocide aan te pakken.

Het grootste probleem is dat het ons simpelweg niet lukt deze bestaande organisaties zo te organiseren dat zij effectief kunnen worden ingezet. Zonder een legermacht in enigerlei vorm is de EU zo goed als hopeloos. Vertrouwen op de Amerikanen en hun leger is, zeker in deze tijden, onwenselijk. Er is dus geen betrouwbare militaire organisatie om tegen genocide op te treden. Totdat wij allemaal beter met elkaar om kunnen gaan, denk ik dat we in een patstelling zitten. Ik heb geen eenvoudige oplossing voor dit probleem. Ik denk wel dat normen een verschil maken. Het feit dat zoveel mensen mijn lezing in Amsterdam bijwoonden en dat zoveel mensen geïnteresseerd zijn in onderzoek naar genocide is bemoedigend.

Mensen veranderen, instituties veranderen, normen veranderen. Maar normen veranderen geleidelijk. Tijdens mijn leven zal ik op dat gebied geen significante verschuivingen meer meemaken. Het is een langzaam proces, maar hopelijk kunnen jullie tijdens jullie leven nog wel veranderingen waarnemen.'

U noemde even de Balkan. Wij begrepen dat uw interesse in genocide het gevolg is van de gebeurtenissen op de Balkan in de jaren negentig. Kunt u dat toelichten?

'In mijn studententijd heb ik vele jaren gereisd op de Balkan, in Joegoslavië, en werkte daar samen met etnisch diverse onderzoeksteams: Serven, Kroaten, moslims. Ik voelde me daar helemaal thuis. Ik had het gevoel daar te leven in een goed functionerende multinationale maatschappij, waar ik veel bewondering voor had. Het was heel leuk. Ik keerde later nog vaak terug naar de Balkan, en bleef daar ook werk doen. Wat daar gebeurde in de jaren negentig was een volledige verrassing voor mij. Misschien niet het uiteenvallen van Joegoslavië, want er waren tendensen in die richting. Een historicus realiseert zich dat Joegoslavië niet op natuurlijke wijze was ontstaan. Maar dat mensen elkaar zouden vermoorden op basis van nationaliteit, dat gemengde huwelijken uit elkaar vielen, dat dorpelingen die decennia, generaties, vredig samenleefden van elkaar gescheiden werden en elkaar zouden vermoorden, dat zulke moorddadigheid zou plaatsvinden, inclusief genocide in Srebrenica, dat zoiets kon gebeuren, was een enorme schok voor mij.

Later waren er mensen die zeiden 'ik zag het aankomen', maar dat geloof ik eerlijk gezegd niet. Niemand verwachtte van tevoren dat Joegoslaven elkaar zouden gaan uitmoorden. Misschien lijkt het een beetje op de situatie in Catalonië nu. Het zou zijn als het voorspellen van massaslachting tussen Catalanen en Spanjaarden, zoals tijdens de Spaanse Burgeroorlog. Het lijkt zo onwaarschijnlijk, onmogelijk haast. Mijn punt is dat toen de moorden en massaverkrachtingen in de Balkan begonnen, dit onvoorstelbaar was. Dat raakte mij diep. Ik had vrienden wier levens verscheurd werden door de oorlog. Ik zag hoe de oorlog een professor in de geschiedenis van de Balkan van Servische afkomst persoonlijk raakte. Het was zo onverwacht.

Toen begon ik andere gevallen van genocide te bestuderen. Zo bestudeerde ik voor *Fires of Hatred* bijvoorbeeld een aantal Sovjetcasussen. Het nam mij volledig in beslag voor het grootste deel van de tijd sinds midden jaren negentig. Ik probeerde een soort begrip voor genocide te krijgen: hoe het gebeurt, waarom het gebeurt, wat de consequenties zijn. Ik be- weer niet oplossingen voor grote problemen gevonden te hebben, maar ik begrijp nu beter dan toen waarom genocide plaatsvindt, en het maakt

gewoon droevig. Er is geen einde aan deze studie. Eerder noemde je mij pessimistisch, maar het is een realistische constatering dat de loop van de menselijke geschiedenis toont dat genocide overal kan plaatsvinden, dat was eigenlijk mijn conclusie.'

U had al veel kennis over Oost-Europa vóór de jaren negentig. Veranderde uw perspectief op Oost-Europese geschiedenis als geheel door het bestuderen van genocide?

'Absoluut. Ik had al veel ervaring in dit gebied. Mijn eerste twee boeken gingen over de negentiende eeuw en hadden niets te maken met massamoord, maar meer met terrorisme. Vervolgens werd onderzoek naar Stalin belangrijk voor mij. Iedereen die over Stalin leest, raakt gefascineerd door deze gekke man: hoe hij de Sovjet-Unie bestuurde en zoveel mensen kon vermoorden. Hoe meer ik las over de moorden in de jaren dertig – nieuwe documenten werden openbaar gesteld – hoe sterker ik dacht: waarom noemen mensen dit geen genocide? Waarom worden al deze massamoorden gezien als een gewoon onderdeel van een dictatorschap dat nu eenmaal noodzakelijk was in de Sovjetgeschiedenis? Ik sprak collega's hierover, maar zij waren het vaker met mij oneens dan eens. Zo raakte ik nog dieper betrokken bij het onderwerp en besloot ik mijn boek te schrijven over Stalins genocides. De stelling dat Stalin genocide pleegde, is niet zo vreemd voor mensen die zich bezighouden met genocide studies. In de velden van Sovjet- en Chinastudies daarentegen, denken mensen liever niet over Stalin en Mao als massamoordenaars. Die aarzeling komt voort uit een bepaalde 'begripvolle' blik op de ontwikkeling van de maatschappijen waar zij naar kijken. Ik denk dat dat niet de meest gepaste manier is om naar massamoorden in stalinistisch Rusland en Maoïstisch China te kijken.'

Waar komt uw interesse voor Stalin en radicale politiek vandaan? Is het iets waar u zich sinds jonge leeftijd mee bezig heeft gehouden?

'Ik studeerde tijdens de jaren zestig en tijdens deze periode was ik erg geïnteresseerd in linkse ideeën, het marxisme en Lenin. Zelf was ik niet politiek actief, maar ik verdiepte me wel in linkse politiek. Ik begon me bezig te houden met het communisme en de geschiedenis van het communisme. Mijn interesse in revolutionairen komt eigenlijk daarvandaan. Mijn eerste boek ging over Poolse, marxistische revolutionairen. Rosa Luxemburg was een vroege heldin voor mij. Het prachtige aan geschiedenis is dat het je kan helpen om de tegenwoordige tijd te begrijpen. Ik geloof in een interactie tussen het verleden en het heden. Je moet zo objectief mogelijk zijn, maar inspiratie komt eenmaal uit jezelf en de generatie waar je onderdeel van bent. Ik behoorde tot de generatie van radicale studenten. Ik wilde begrijpen waarom mensen dingen in brand staken en opbliezen, terwijl ik

overigens geen intentie had om deze dingen zelf te doen. Dat is waarom ik in het begin over revolutionairen schreef. Amerikaanse geschiedenis heeft me altijd weinig geïnteresseerd, omdat het te dichtbij was. Europa daar-entegen vond ik fascinerend en intrigerend, het was echt anders dan de Verenigde Staten.'

Heeft u, als vooraanstaand historicus, advies voor studenten die aan het begin van hun carrière staan?

'Genocidestudies is een interessant onderzoeksveld waar internationale betrekkingen, rechten, psychologie en sociologie allemaal bijdragen aan leveren. Deze verschillende benaderingen komen op stimulerende wijze samen, hoewel ik zelf zweer bij geschiedschrijving. Om een meer algemene opmerking te maken: het idee van buiten de gebaande paden treden wordt binnen de academische wereld soms niet geaccepteerd, in het bijzonder aan het begin van iemands carrière. Ik zou mensen willen aanraden om open te staan voor verschillende mogelijkheden en om op ontdekking te gaan. Ontwikkel je eigen ideeën, volg je eigen instincten.'